

Karol Wojtila

Ljubav i odgovornost

INSTYTUT KSIĄŻKI

© POLAND

Objawljivanje ove knjige finansirao je Poljski institut za knjigu
© Poland Translation program

Naslov originala: *Miłość i odpowiedzialność*

© Libreria Editrice Vaticana, Citta` del Vaticano

© za srpsko izdanje NOVOLI, Beograd, 2013.

Prevod sa poljskog: Milica Markić

Lektor i korektor: Sanja Nastić

Korice: Saša Živaljević

Za izdavača: Igor Radojčić

Sva prava zadržana. Doštampavanje i objavljivanje u celosti kao i u segmentima samo uz dozvolu izdavača.

Karol Wojtila

Ljubav i odgovornost

Novoli
P U B L I S H I N G

Predgovor poljskih izdavača

Knjiga koja je u rukama čitalaca ima svoju istoriju. Prvi put je objavljena pre dvadeset godina. U današnjem ritmu spisateljske i izdavačke produkcije to je dug period čak i u oblasti filozofije u kojoj dela sporije stare. A ova knjiga ima i dugu predistoriju. Predistoriju koja je ispisana iskustvima mnogih ljudi koje je na neki način postajalo i iskustvo samog Autora kao njihovog duhovnika i prijatelja upućenog u njihove najintimnije stvari. To iskustvo se steklo i susrelo s njegovim vlastitim osećajem u pogledu tih tema, izazvalo je refleksije i promišljanja koja su katkad nametala potrebu da budu potvrđena. Tu su potrebu najpre našla u formi predavanja koja su održana 1958-59. na Katoličkom univerzitetu u Lublinu, da bi se najzad uobličila u knjigu „Ljubav i odgovornost”, koju je 1960. objavilo Naučno društvo Katoličkog univerziteta u Lublinu.

Od tada delo počinje da živi svojim vlastitim životom. Od tada ona sama piše svoju istoriju. *Habent sua fata libelli...* Piše je samoj sebi, a unekoliko i svome Autoru.

Istorija ove knjige uglavnom je istorija susreta tih iskustava i te potvrde koja ih je izrazila, susreta s koncepcijama i predlozima koji žele da se pozivaju na isti izvor, i barem u tom istom izvoru traže za sebe legitimitet i pravosnažnost. Kako „Ljubav i odgovornost” izlazi iz ove konfrontacije? To pitanje nameće se na prirodan način u odnosu na knjigu koja je nastala u vremenu nabujalom od problema kojima se pozabavila. Stoga je razumljivo da i čitalac to pitanje takođe postavlja i očekuje odgovor na njega. I bilo bi uvredljivo za samu pretpostavku ovog dela da se na to pitanje odgovori. Pa ipak, ovo delo je zamišljeno kao izazov na „doživljavanje doživljenog”. Nešto što se kao potvrda može prizvati i u sva-

kom trenutku ponovo prepustiti sudu doživljaja čim se on pomoli – ili nanovo intenzivira – potreba pozivanja na same izvore i temelje značenja naših mišljenja. Dakle *Tolle et lege!* A iznad svega *Vide!* „Knjiga takvog karaktera” – kao što priznaje sam Autor u predgovoru drugom izdanju – „računa na dalje koautorstvo: računa na to da će je nadalje stvarati oni koji do kraja – kako u teoriji, tako i u praksi – budu razmišljali ili vršili njene glavne „formulacije”. Knjiga koja je, dakle, otvorena za svaki odjek iskustva, s bilo koje strane da dolazi, neprekidan je apel na čitaoca da izrazi iskustvo u čitavom njegovom domenu: kako u širinu, tako i u dubinu.

Kad govorimo o dubini, reč je o svemu onome što se često ne pojavljuje direktno i u prvom planu kao sadržaj iskustva, a što ipak predstavlja njegovu komponentu, koja – mada skrivena, ona u toj meri predstavlja komponentu da ju je nemoguće ne prihvatiti zarad identifikovanja njegove sadržine. Jer u suprotnom slučaju trebalo bi iz nje nešto uokviriti, ograničiti, a time i poništiti autoritet samog integralno shvaćenog iskustva, jedinog izvora informacija i temelja solidnog znanja o bilo čemu. „Ljubav i odgovornost” bazirajući se na takvoj metodološkoj osnovi nema potrebe da se pribojava bilo čega što je u stanju samo iskustvom da se legitimiše. Iskustvu – koje je na pravi način interpretirano – ne mogu biti pretnja nikakva dalja iskustva. Jer na takvoj konfrontaciji istina može samo da bude na dobitku.

Istoriijat knjige „Ljubav i odgovornost” – gledano upravo s ove strane – pokazuje posebnu vitalnost tog dela. Govoriti o njenom „pobedničkom pohodu” bilo bi uprošćavanje. Pa ipak, zna se da ona nije morala da za svoje „ponovno otkrivanje”, za svoj „vaskrs” da zahvali okolnosti što je njen Autor postao papa. „Ljubav i odgovornost” je živela i živi ne samo kroz izdanja koja je doživela (tri poljska, među njima dva izdanja u zemlji, što je istinski uspeh s obzirom na poznate izdavačke poteškoće, i nekoliko izdanja na stranim

jezicima: na francuskom, italijanskom i španskom¹. Živi, na neki način, onim izdanjima koja su svojevremeno trebalo da budu objavljena, a nisu...

Iako knjiga i posle dvadeset godina od svog objavljivanja ne zahteva preporuku, ipak je očigledno da je potrebno da se nekako pokaže u novom kontekstu. Šta označava taj kontekst? U najopštijim crtama označavaju ga dve „koordinate” koje se uzajamno dopunjuju.

S jedne strane taj kontekst označava diskusija oko centralnih pitanja koja je pokrenuo papa Pavle VI u enciklici *Humanae vitae*. Kao što je poznato, ta diskusija – u prvoj fazi skoncentrisana na (ne uvek koordinisano) traženje agrumenata „za” i „protiv” kontracepcije, u cilju dobijanja partnera u vođenju spora – s vremenom je prešla u fazu metodološki produbljene samorefleksije. Postala je diskusija o načinu obrazloženja moralnih normi u aspektu njihove ispravnosti². I tako su neki, ne dovodeći u pitanje principijelno ispravnost normi *Humanae vitae* od tada diskutovali nad domenom svojih nadležnosti. Rešenje tog naročitog pitanja dovelo se u zavisnost od rešavanja spora između deontološke i teleološke teorije etičke argumentacije. Dublja analiza predmeta tog spora otkriva ipak veću složenost same problematike, a ujedno mogućnost, pa čak i nužnost medijalnog stanovišta – koja može da iznenadi obe strane u međusobnom sporu. Pokazala je, takođe, da u osnovima rešenja koje može da računa na puno prihvatanje, mora da se pojavi, s jedne strane, solidna antropologija: teorija ljudske ličnosti, a s druge strane, probuđena vizija samog dela. Da je naročito nedopustivo da trenutak ispravnog dela bude doveden u takvu izolaciju da ostane odvojen od principijelne funkcije dela u interpersonalnim odnosima: od funkcije izražavanja³ ljubavi, to jest afirmacije ličnosti s obzirom na njeno dostojanstvo koje joj neotuđivo pripada. Zanimljivo je u svakom pogledu pogledati na čitavu tu diskusiju deset

godina nakon objavljivanja enciklike *Humanae vitae*, iz perspektive dela koje ga je za deset godina preteklo. Dela kojima je potpuno strana bilo kakva atmosfera animoziteta, kontestacije ili antikontestacije, dela čiju atmosferu određuje jedna jedina briga: da se omogući da se do kraja iskaže istina iskustva na temu ljubavi koja je dostojna ljudske ličnosti. Ali upravo iz istog razloga postoji potreba da se to delo stavi u taj kontekst i da se pokaže u njegovom fonu. To iziskuje umetanje napomena koje vrše ulogu komentara koji povezuju tekst „Ljubav i odgovornost” sa pomenutim kontekstom. Komentar te vrste ovde postaje neophodan.

S druge strane, nedopustivo je prevideti činjenicu da je na prostoru tih dvadeset godina Autor ovog dela objavio veoma mnogo članaka u kojima razvija tematiku ove knjige u raznim pravcima, naročito u pravcu etike porodice i filozofije i teologije tela. Potreba da se uzme u obzir taj striktno autorski kontekst čini se potpuno očigledna. Ona je na početku čak nametnula misao da se pomenute publikacije pripoje knjizi „Ljubav i odgovornost” u vidu aneksa. Zao bilazeći, ipak, to da bi takav aneks morao znatno da uveća samu knjigu, nametnuo se u prvi plan drugi razlog koji se protivi takvoj postavci. Izvan okvira tog aneksa moralo bi se naći delo Autorovo s potpuno izuzetnim značajem za oblikovanje tog konteksta. Posredi je delo „Ličnost i delo”, delo u kojem se Autor najpotpunije izrazio – mada, u načelu, na način koji je van okvira etike – delo o ljudskoj ličnosti. Ne treba trošiti reči na ubeđivanje u to koliko se mnogo problematika ovog dela nadovezuje na pitanje odgovorne ljubavi, što je glavni problem knjige „Ljubav i odgovornost”. Pa ipak, upravo ličnost u svom delu i putem svog dela postaje subjekat i adresat upravo te odgovorne ljubavi. Ona je glumac u ovoj drami – *persona dramatis* – u kojem sama piše „svoju najistinitiju povest”, povest ljubavi ili njene negacije, a time i povest svoje ispunjenosti ili neispunjenosti. Tekst „Ljubav

i odgovornost” bio bi time osiromašen u svojoj načelnoj osnovi ako ga ne bismo povezali na neki način s tekstom „Ličnost i dela”, kada ga ne bismo pokazali u kontekstu „traktata o čoveku” Karola Vojtile. To je drugi razlog koji je odlučio o nužnosti uvođenja komentara, i o njegovom karakteru.

U napomenama ispod teksta „Ljubav i odgovornost” čitalac će moći da se, s jedne strane, nadovezuje na dela samog Autora, a s druge strane, da se nadovezuje na ona mesta koja će njegovo delo otkrivati kao izazov na konfrontaciju. Na konfrontaciju različitih predloga i koncepcija ne samo čak s delom Autora, koliko više posredstvom tog dela – gotovo putem *medium quo* – s naglaskom integralnog etičkog doživljaja ljubavi jedne ličnosti prema drugoj. Ljubavi koja je, kao što stalno o tome govori upravo iskustvo – ono što jeste tek onda kada se na nivo afirmacije ličnog dostojanstva uzdignu i subjekt ljubavi i njen adresata – u svemu iz čega to dostojanstvo izrasta, što prožima i u čemu se definitivno ukorenjuje.

Lublin, 18. maja 1979. godine

otac Tadeuš Stičenj
Ježi Galkovski
Adam Rođinjski
otac Andžej Šostek

Uvod u prvo izdanje

Postoji mišljenje da se na temu braka mogu izjašnjavati samo oni ljudi koji u braku žive, a na temu ljubavi između žene i muškarca samo one ličnosti koje tu ljubav doživljavaju. Taj pogled zahteva lično i neposredno iskustvo kao osnovu izražavanja u datoj oblasti. Tako gledajući, duhovnici i ličnosti koje žive u celibatu možda nemaju šta da kažu u pitanjima ljubavi i braka. I pored toga oni često o tome govore i često o toj temi pišu. To što nemaju ličnog, sopstvenog iskustva ne predstavlja smetnju u tome utoliko što poseduju veoma bogato posredno iskustvo iz sveštenečke prakse. U svom radu, sveštenici se često i u tako različitim trenucima susreću upravo s tim problemima da od toga nastaje nekakvo drugačije iskustvo, nesumnjivo posredno i „tuđe”, ali time ujedno i mnogo šire. Upravo mnoštvo činjenica iz te oblasti tim pre pobuđuje na opšte razmišljanje i na traženje sinteze.

Na taj način nastala je i ova knjiga. Ona ne predstavlja tumačenje doktrine, ali je zato, pre svega, plod neprestane konfrontacije doktrine sa životom (upravo na tome počiva sveštenečki rad). Doktrina – učenje Crkve – u oblasti etike polnosti zasniva se na Jevanđelju koje nudi sažete, a ujedno zadovoljavajuće iskazane misli. Pravo je čudo da se tako celovit sistem može sazdati sa osloncem na tako neveliku količinu rečenica. One na najočitiiji način pogađaju neuralgične tačke problema, u čvorišta koja odlučuju o sveukupnim moralnim principima i normama. Dovoljno je poslužiti se s nekoliko tekstova kao što su: Mt 5, 27-28; Mt 19, 1-13; Mk 10, 1-12; Lk 20, 27-35; Jn 8, 1-11; 1 Kor 7 (u celini); Ef 5, 22-33 – da bismo o datoj temi formirali prilično jasne poglede. U ovoj knjizi, koja ne predstavlja nekakvu egzegetsku studiju, poći ćemo od tih nekoliko najvažnijih rečenica.

Pa ipak, ako je samo normiranje katoličke etike u oblasti etike polnosti lako, opet se na svakom koraku nameće potreba da te norme budu obrazložene, jer te norme nailaze na mnogostruka protivljenja, možda više u praksi nego u teoriji, ali sveštenik koji se, pre svega, susreće s praksom – primoran je da ta obrazloženja traži. Njegov zadatak nije da samo naređuje ili samo zabranjuje, nego da obrazlaže, objašnjava, tumači. Ova knjiga je, načelno, nastala iz potrebe da se obrazlože norme katoličke seksualne etike – a ta obrazloženja treba da budu koliko je god moguće konačna, da apeluju na krajnje elementarne i neosporne moralne istine, na osnovne vrednosti i dobra. Takvo dobro jeste ličnost, a „zapovest ljubavi” je moralna istina koja se najtešnje vezuje upravo sa svetom ličnosti – jer dobro koje je svojstveno svetu ličnosti i jeste ljubav. I zbog toga se elementarno razumevanje seksualnog morala i temelji na principu ljubavi i odgovornosti – otuda i naslov knjige.

Ovakvo shvatanje iziskuje niz analiza. U svoj svojoj sklonosti ka sintezi ova knjiga je vrlo analitična. Predmet analize, dakle, najpre ličnost u svom odnosu prema seksualnom nagonu, zatim ljubav koja na tom temelju izrasta između žene i muškarca, a potom vrlina čistote kao neizbežni činilac ove ljubavi, i najzad, pitanje braka i pozvanja. Sva ova pitanja predmet su analize a ne opisa – jer cilj je iznalaženje obrazloženja zahvaljujući kojima propisi i norme katoličke „seksualne” etike imaju smisao svog postojanja. Knjiga u celini ima filozofski karakter – jer etika jeste (i može samo da bude) deo filozofije.

Posедуje li praktično značenje? Da li je „životna”? U svojim pretpostavkama, ona to u najvećoj meri i jeste, mada se nigde ne upinje da daje nekakve gotove recepte ili detaljna uputstva ponašanja. Nije kazuistička, više se trudi da stvori celovitu viziju problematike nego da je detaljno razrešava – jer sva ta pitanja, na neki način, ulaze u okvire te vizije.

Naslov knjige je njen najadekvatniji izraz: kada govorimo o odnosima među polovima, kad govorimo o „seksualnoj etici“, tada upravo mislimo o ljubavi i odgovornosti.

Pojam ljubavi ovde je glavni pojam, njemu posvećujemo najviše analize – čak sve analize u ovoj knjizi. Jer postoji problem koji bi se mogao definisati kao „uvođenje ljubavi u ljubav“ – pitanje koje naročito proističe iz Jevanđelja koje je temelj hrišćanske etike. Reč „ljubav“ u prvom slučaju označava ono što je sadržaj najviše zapovesti, u drugom slučaju sve ono što se na temelju seksualnog nagona između žene i muškarca formira. Ako bismo išli u suprotnom pravcu mogli bismo reći da postoji problem da se ta druga ljubav sprovede u prvu, na onu o kojoj govori Jevanđelje.

To je otvoreno pitanje. Udžbenici iz etike i moralnog bogoslovlja shvataju te dve ljubavi unekoliko razdvojeno: o prvoj ljubavi govori se u traktatu o hrišćanskim vrlinama, pošto je ljubav najveća od tih vrlina, o drugoj, međutim, govore pre svega u okvirima traktata o stožernoj vrlini uzdržljivosti, jer se u vezu s njom dovodi seksualna čistota. U ljudskoj svesti usled toga može da nastane nekakav *hiatus*, osećanje nesprovodljivosti druge ljubavi u prvu, a u svakom slučaju – nedostatak svesti o putevima na kojima je to ostvarljivo. Opservacija života (pogotovo iskustvo duhovnika) dokazuje, ujedno, ogromnu potrebu da se ovi putevi upoznaju. Čini se da etika kojoj nas uči Jevanđelje izrazito na to nadahnjuje. Jevanđelje shvataju i verujući i neverujući ljudi. Verujući u zapovesti ljubavi otkrivaju glavni čvor čitavog natrprirodnog poretka, ali i verujući i neverujući kadri su da u Jevanđelju otkriju afirmaciju jednog velikog ljudskog dobra koje može, i koje treba da bude udeo ličnosti. Na tome ova knjiga najviše insistira.

Najčešće se misli da je problematika „pola“ *eo ipso* problematika „tela“. Otuda tendencija da se u toj oblasti reč da gotovo isključivo fiziologiji i medicini – psihologija je u dru-

gom planu. Takođe se smatra da će te nauke same po sebi stvoriti etičke norme. Ova knjiga iz temelja drugačije shvata taj problem. Seksualna etika domen je ličnosti. U seksualnoj etici ništa se ne može shvatiti bez razumevanja ličnosti, njenog bitka, delanja i njenih ovlašćenja. Poredak ličnosti jedina je adekvatna ravan za sva razmatranja u oblasti seksualne etike. Fiziologija ili medicina ta razmatranja mogu samo da dopune. Same po sebi one ne stvaraju potpune osnove za razumevanje ljubavi i odgovornosti, a upravo je o tome reč u uzajamnom ličnosnom odnosu suprotnih polova.

Zbog toga, takođe, celina razmatranja koja su sadržina ove knjige poseduje personalistički karakter. Specifičnosti iz fiziologije i medicine naći će svoje mesto u napomenama*. Ovom prilikom veoma se zahvaljujem svima onima koji su mi olakšali da sve te specifičnosti sravnim, kompletiram i dobijem pregled izvesnog broja bibliografskih jedinica.

Autor

Uvod u drugo izdanje

Knjiga pod naslovom „Ljubav i odgovornost” prvi put je objavljena 1960. nastojanjem Naučnog društva Katoličkog univerziteta u Lublinu, a drugi put objavljuje ga izdavačka kuća „Znak”. Tema knjige jesu pitanja seksualne etike – otuda je ona namenjena svima koji se za tu problematiku zanimaju, bilo teorijski, bilo praktično. Na početku drugog izdanja, kao i na početku prvog izdanja, potrebno je izneti nekoliko objašnjenja koja se tiču geneze knjige, kao i njene koncepcije i gradnje. Treba reći i to da svoje nastajanje knjiga blagodari mnogim koautorima. Jedni su svesno podržavali autora u pisanju, pomažući mu na razne načine – želim da im za to srdačno zahvalim; drugi su tome nehotično doprineli, domećući podsticaje za pisanje. Ali to je već stvar geneze knjige.

„Ljubav i odgovornost” je nastala oslanjajući se na dva izvora koji su joj uporedo dopunjavali elemente. Da bi se shvatili ti izvori, kao i čitav mehanizam njihovog sadejstvanja, treba uzeti u obzir činjenicu da je autor knjige sveštenik. Sveštenicima se često osporava kompetencija kada se govori o seksualnim temama – upravo stoga što se s njima ne susreću lično, kao što je to kod svetovnjaka koji žive u braku, zbog toga što u toj sferi nemaju ličnog iskustva. Njihovo iskustvo jeste posredno, dopunjuje ga sveštenička praksa. Duhovnički rad u raznim prilikama i u različitim trenucima često stavlja sveštenika u situacije koje ih sa seksualnom problematikom direktno suočavaju, tako da od toga nastaje i izrasta potpuno svojevršno iskustvo. Tačno je to da ono nije lično već „tuđe”, a ujedno je pak šire negoli bilo čije isključivo lično iskustvo.

Treba, takođe, odmah dodati da je ono drugačije od iskustva koje imaju stručnjaci, na primer lekari, jer se oni

susreću sa seksualnom problematikom u širokom segmentu raznovrsnih činjenica. Drugačiji je ugao gledanja koji specifikuje takvo iskustvo.

Funkcija iskustva – kad govorimo o genezi knjige – nije, uostalom, isključiva i jedina. Upravo s obzirom na stanje autora delovao je drugi izvor, izvan iskustva, a čak donekle i preko sveštenečkog iskustva. Taj nadređeni izvor jeste Jevanđelje, a njegov produžetak jeste učenje Crkve. Taj izvor je delovao u prilog promišljanja onda kada je iskustvo doimalo činjenice za konfrontaciju sa doktrinom. Jevanđelje sadrži relativno malo tekstova koji direktno govore o seksualnoj i bračnoj etici: Mt 5: 27, 28; Mt 19: 1-13; Mk 10: 1-12; Lk 20: 27-35 i Jn 8: 1-11; 1 Kor 7 (u celini); Ef 5: 22-23, ne spominjući veoma važne tekstove iz Starog zaveta, naročito 1. Mojsjeva. Svi pomenuti fragmenti organski su satkani u celinu Jevanđelja i ta celina mora da predstavlja suštinski kontekst za njihovo razumevanje. Na taj način shvaćeni, oni pobuđuju na filozofska razmišljanja. Jer zna se da na osnovu Otkrivenja nije nastala samo teologija, koja se služila filozofijom kao oruđem misaone spekulacije. Otkrivenje je donelo i snažne impulse za filozofiju – dovoljno je pomenuti makar koncepciju bića svetog Tome Akvinskog. Čini se da na sličan način Jevanđelje doneće impuls filozofskom promišljanju seksualne problematike.

To je problematika iz oblasti etike, jer se tako ocrtava u Jevanđelju i u učenju Crkve. I zato njeno filozofsko promišljanje mora da stekne karakter studije iz etike (ili etičke studije – kao što je definisano u podnaslovu). Moralni aspekt je u čitavoj seksualnoj problematici suštinski, posredno na to ukazuje čak i seksologija. Moralnost je zasebna oblast ljudske egzistencije, naročito ljudskog delanja, povezana sa svešću i sa slobodnom voljom. Ljudski postupci koji se oslanjaju na svest i slobodnu volju poseduju moralnu vrednost, moralno su dobri ili rđavi. Etika kao zasebna sfe-

ra filozofskog mišljenja bazira se na činjenici morala da bi tražila, iznad svega, obrazloženje za moralno dobro i zlo. Ne zaustavlja se na samom navođenju normi koje upravljaju ljudskim moralom, već se trudi da proniče dublje i da objasni zašto su moralno dobri ljudski postupci oni koji se tim normama prilagođavaju, a rđavi postupci su suprotni tome. U našem slučaju jedno od pomenutih izvora, naime iskustvo, približava se činjenicama iz domena živog seksualnog ili bračnog morala. Drugi izvor, Jevanđelje, ne samo što donosi gotove norme, pravila ponašanja u oblasti seksualnog i bračnog morala, već nam, isto tako, osetno pomaže u pronalaženju adekvatnih obrazloženja tih normi. I zahvaljujući tome omogućava filozofsko razmišljanje – u našem slučaju upravo etičko razmišljanje – nad celinom seksualne problematike. U tome je legitimnost podnaslova knjige – „etička studija”.

Razmišljanje bazirano na pomenutim izvorima vodi ka personalističkom poimanju bračno-seksualne problematike, što, suštinski gledajući, označava glavnu koncepciju knjige. To je naglašeno već u samom njenom planu gde prvo poglavlje nosi naslov „Ličnost i nagon”, drugo „Ličnost i ljubav”, treće „Ličnosti i čistota”, četvrto poglavlje „Pravednost prema Tvorcu” – ponajviše možda tretira sve religijske pretpostavke i posledice personalizma u segmentu seksualne etike, a već peto poglavlje predstavlja samo (i uostalom, veoma nekompletan) pokušaj da se to stanovište u etici konfrontira s tezama i uputstvima biološke i medicinske seksologije. Treba priznati da biologija i medicina u čitavoj knjizi zauzimaju mnogo manje mesta nego psihologija – i to je jedna od posledica personalističke koncepcije zastupljene u ovoj knjizi. Ličnost je okarakterisana, pre svega, svojom „psihom”, i to čak i u seksualnoj sferi. Ta psihologija u knjizi poseduje filozofski karakter, pri čemu veoma često pokušavamo da idemo putem fenomenološke analize.

Teško je odgovoriti na uvodno pitanje: „Da li je knjiga praktična i „životna“? Odgovor je važan zbog adresata knjige. Kao i u prvom izdanju – u odnosu na koje je ovo drugo izdanje donekle prerađeno – želim da podvučem da u knjizi nema upinjanja za davanje gotovih recepata ili detaljnih uputstava za ponašanje. Nije čak ni kazuistička, više se trudi da stvori celovitu viziju problema nego da iznese detaljna rešenja – ona su uvek, na neki način, smeštena u tu celovitu viziju. Na to ukazuje već sam naslov „Ljubav i odgovornost“. S takvim karakterom, istovremeno, knjiga računa na dalje koautorstvo: računa na to da će je u nastavku stvarati oni koji će i u teoriji i u praksi do kraja promišljati ili sprovesti njene glavne formulacije.

Autor